

Ankara'dan Taşkent'e Gönül Köprüsü

Ali Şîr Nevâî ve Eserleri Sempozyumu

Ankara-Taşkent Bildiriler Kitabı

ISBN 978-605-9786-84-3

9 786059 786843

Ankara'dan Taşkent'e
Gönül Köprüsü

Ali Şîr Nevâî ve Eserleri Sempozyumu

Ankara-Taşkent
Bildiriler Kitabı

Editor: Emek ÜŞENMEZ

Ankara'dan Taşkent'e Gönül Köprüsü

Ali Şîr Nevâî ve Eserleri Sempozyumu

Ankara-Taşkent Bildiriler Kitabı

Editor
Emek ÜŞENMEZ

ALİ ŞÎR NEVÂÎ VE ESERLERİ SEMPOZYUMU

BİLDİRİLER KİTABI

Editör
Doç. Dr. Bahtiyar Aslan

İstanbul, 2021

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TELİF HAKLARI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
ALİ ŞİR NEVÂÎ PROJESİ
BİLİM VE DANIŞMA KURULU ÜYELERİ

ONUR KURULU

GÜNGÖR AZİM TUNA
İSMAİL CENGİZ
JABBOR ESHANQUL

Vali-Bilge Türk Vakfı
Avrasya Federasyonu
Nevâî Devlet Müzesi

AKADEMİK KOORDİNATÖR

DOÇ. DR. EMEK ÜŞENMEZ
emek.usenmez@istanbul.edu.tr

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

PROF. DR. VAHİT TÜRK
PROF. DR. RAMAZAN KORKMAZ
PROF. DR. KEMAL ERASLAN
PROF. DR. SELAHATTİN TOLKUN
PROF. DR. SHUHRAT S. SIROJIDDINOV
PROF. DR. İBRAHİM HAKKUL
PROF. DR. RANA İBRAGIMOVA
PROF. DR. İLYAS TOPSAKAL
PROF. DR. NAMAZALİ OMASHEV

Kültür Üniversitesi
Maltepe Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
Eskişehir Anadolu Üniversitesi
Özbekistan Nevai Üniversitesi Rektörü
Özbekistan İlimler Akademisi
Özbekistan İlimler Akademisi
İstanbul Üniversitesi
Astana Üniversitesi

YÜRÜTME KURULU

DOÇ. DR. BAHTİYAR ARSLAN
DOÇ. DR. EMEK ÜŞENMEZ
EKBER YASSA

Bandırma Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
Türkistanlılar Sos.Yrd. Der. Bşk.

İÇİNDEKİLER

TAKDİM.....	13
«МУҲОКАМАТУ-Л-ЛУҒАТАЙН» ҚЎЛЁЗМАЛАРИНИНГ ЧОҒИШТИРМА ТАҲЛИЛИ ВА АСАР ВАРИАНТЛИЛИГИ МАСАЛАСИ.....	15
Қосимжон Содиқов	
COMPARATIVE ANALYSIS OF MANUSCRIPTS “MUHOKAMATU-L- LUG’ATAYN” AND THE ISSUE OF WORK VARIANCE	17
Sodikov Qosimjon	
АДАБИЁТ – ШАХСИЯТ ВА САНЪАТ КЎЗГУСИ	31
Ўброҳим Наққул	
NAVOIY VA QALANDARIYLIK	37
Sayfiddin Rafiddinov	
ALİ ŞÎR NEVÂÎ ESERLERİNDE FÜTÜVVET GÂYESİNİN EDEBÎ YORUMU	43
Prof. Dr. Nurbay CABBAROV	
АЛИШЕР НАВОИЙ ДЕВОНЛАРИНИНГ АНИҚЛАНГАН ЯНГИ НУСХАЛАРИ (2010–2020 ЙИЛЛАР).....	51
Афтондил Ёркинов	
АБДУЛЛА ОРИПОВ ИЖОДИДА НАВОИЙ СИЙМОСИННИНГ ЎЗИГА ХОС ТАЛҚИНИ	63
Гулбаҳор Ашурова	
НАВОИЙ “ХАМСА”СИДАГИ УЧ ЎЛИМ ҲАҚИДА	73
Узоқ Жўракулов	

НАВОИЙ ИЖОДИНИНГ ЕТУК ТАДҚИҚОТЧИСИ	85
Тозагул Матёкубова	
Севинчой Якубова	
АЛИШЕР НАВОИЙНИНГ “САДДИ ИСКАНДАРИЙ” ДОСТОНИДА ДОРО ОБРАЗИ.....	91
Акрамжон ДЕҲҚОНОВ,	
NAVOIY FARDLARINING QOFIYA TIZIMI.....	101
Hamroyeva Orzigul Jalolovna	
АЛИШЕР НАВОИЙ ОБРАЗ ЯРАТИШ МАҲОРАТИНИНГ ХАЛАФЛАРИ	
ИЖОДИДАГИ ТАДРИЖИ	107
Дилфуза Авазова	
ТАРИХИЙ ДРАМАДА АЛИШЕР НАВОИЙ СИЙМОСИ.....	115
Вазираҳон Аҳмедова	
“ТУЛИ ВА НАВОИЙ” МУСИҚАЛИ ДРАМАСИНИНГ	
АДАБИЙ-БАДИИЙ МАНБАЛАРИ.....	121
Вазираҳон Аҳмедова	
ALISHER NAVOIY ASARLARIDA FANTASTIKA JANRI XUSUSIYATLARI	125
Muhamedova Saodat	
Abdullayeva Nurjahon Choriyevna	
НАВОИЙ АСАРЛАРИ ТАБДИЛИ ЖАРАЁНИДА МАТНИЙ ТАДҚИҚ УСУЛЛАРИ.....	135
Манзар Абдулхайров	
“ҲАЙРАТ УЛ-АБРОР” ДОСТОНИДА ОДАМИЙЛИК ВА РАҲБАР	
МАЪНАВИЯТИ МАСАЛАСИ	143
М. Абдуллаева	
НАВОИЙ ИЖОДИДА ЕТАКЧИ МОТИВ.....	147
Ҳакимжоновна Раъно	
NAVOIY AN’ANALARI TABIBIY IJODIDA.....	153
Amonov ShermuhammadNormurotovich	
NAVOIY TANBEHLARIDA TARBIYA MASALALARI	161
Shoira Isayeva	

НАВОИЙ АСАРЛАРИ ТАБДИЛИ ЖАРАЁНИДА МАТНИЙ ТАДҚИҚ УСУЛЛАРИ

Манзар Абдулхайров

Филология Фанлари Доктори

Аннотация

Мақола Алишер Навоий асарлари матнини матний тадқиқ усулларига бағишланган. Унда матнни «матн таҳрири», «глосс», «интерполяция», «конъектура», «цензура ва автоцензура», «бадий асар структураси», «бадий асар семиотикаси» каби масалалар ўрганилган.

Калит сўзлар: матн тарихи, метод, принцип, текст, бадий асар структураси, текстология, интерполяция, таҳлил, тадқиқ, глосс, конъектура, герменевтик, палеографик.

Матншунослиқда матнни замон талаблари даражасида тадқиқ этиш муҳим илмий-назарий муаммолардан бири сифатида тан олиниб, «матн тарихи», «вариантлик», «матн таҳрири», «глосс», «интерполяция», «конъектура», «цензура ва автоцензура», «матнни тадқиқ этиш усуллари», «бадий асар структураси», «бадий асар семиотикаси», деб номланаётган соҳаларда матн, унинг турли томонлари, матн билан боғлиқ бўлган илмий-назарий масалалар текширилиб, уларга муҳим илмий тадқиқотлар объекти сифатида қаралмоқда¹.

¹ Расулов А. Концепция зарурати Ўзбекистон адабиёти ва санъати. – Т., 2010. № 49.

Шундай экан, табдил ишлари анъанавий матншуносликнинг турли хил усул ва методлардан кенг фойдаланиши табиий. Бинобарин, жаҳон матншунослигида матн ва унинг турларини ўрганиш усули кейинги қирқ-эллик йил ичида шаклланиб тараққий этди. Бугунги кунга келиб матнни ўрганишнинг ўнлаб усуллари, методлари ишлаб чиқилган бўлиб, улар матн табдилида ҳам муҳим ўрин тутди². Ўтган асрнинг 60-йилларидан бошлаб, халқаро миқёсда матнни конъектура, глосс ва статистик тадқиқ усуллари ёрдамида таҳлил этиш ҳам кенг қўллаб-қувватланмоқда³. Шунга қарамадан, бу борада ўзбек матншунослигида ҳали айtilмаган гаплар кўп. Буни мумтоз адабиёт намуналарининг ҳозирги ёзувга ўтириш ишларига, табдил масалаларига текстологик тадқиқот сифатида қарамаслик тенденциясида кўриш мумкин. Ҳолбуки, машҳур матншунос Д.Лихачевнинг ибораси билан айтганда «Нашр тури қандай бўлишидан қатъи назар, илмий-оммабоппи ёки мутахассисларга мўлжалланганми, ҳар бир нашр илмий бўлиши шарт, яъни нашр илмий текстологик тадқиққа асосланган бўлиши керак»⁴. Айни маънода, энг биринчи навбатда, Навоий асарлари матнини матний тадқиқ этишда конъектура, глосс, статистик каби муайян методлар назарий ишланмаларини яратиш, улардан ўринли ва мақсадли фойдаланиш ўзбек матншунослиги ривожига муҳим ҳисса бўлиб қўшилишини таъкидлаш ўринлидир.

Мумтоз матнни ўрганишнинг назарий асоси матн тарихини ўрганиш билан белгиланади. Зеро, матн тарихи фақат матннинг аслиятини аниқлаш,

- ² Бертельс Е.Э. Вопросы методики подготовки критических изданий классических памятников литератур народов Ближнего и Среднего Востока. -В. кн.: Первая Всесоюзная конференция востоковедов. Тезисы докладов и сообщений. - Т., 1957. - С. 13; Бертельс Е.Э. К вопросу о филологической основе изучения восточных рукописей// Советское востоковедение. - М., 1955. №3. - С.184; Лихачев Д.С. Некоторые новые принципы в методике текстологических исследований древнерусских литературных памятников. - Известия АССР ОЛЯ, 1955. т. XIV, Вып. 5. - С.35, 477; Лихачев Д.С. По поводу статьи В.А. Черныха о развитии методов передачи текста. Исторический архив. 1956. №3, - С.508; Йўлдошев Б. Матнни ўрганиш лингвистик методлари. - Самарқанд: СамДУ. 2008 - Б. 90; 294. Зубдату-т-таворих/Огаҳий (Муҳаммад Ризо Эрнийезбек ўғли); нашрга тайёрловчи, сўз боши, изоҳ ва кўрсаткичлар муаллифи Н.Жабборов. - Т.: O'zbekiston, 2009. - Б.240; Сирожиддинов Ш. Алишер Навоий: манбаларнинг кнёсий-типологик, текстологик таҳлили. - Т.: Akademnashr, 2011. - Б. 326.
- ³ Сирожиддинов Ш., Умарова С. Ўзбек матншунослиги қирралари. - Т.: «Akademnashr», 2015 - Б. 128; Содиков Қ. Алишер Навоий. Муҳокамат ул-луғатайн. - Т.: «Akademnashr», 2017.
- ⁴ Лихачев Д.С. Текстология. - М.-Л., 1962. -С. 490.

уни тўғри ўқиш, хаттий, палеографик хусусиятларини ўрганиш, қўлёзмаларни муқояса қилиш, илмий-танқидий матн яратиш, матнни жорий алифбода нашр этиш каби масалалар билангина чекланиб қолмайди. Бунда матн тарихи бевосита ва билвосита ички ва ташқи маълумотлар асосида ўрганилади. Зотан, «ҳеч бир ёдгорлик танҳоликда мавжуд эмас»⁵, чунончи, унга дахлдор турли тарихий асослар, тамойиллар, ҳамда ёндош соҳаларнинг манбалари бор. Бинобарин, Навоий асарлари матнини ўрганишда ҳам бевосита ва билвосита матн тарихига доир маълумотлар муҳим омил ҳисобланади.

Айни маънода ўзбек матншунослиги назарий масалаларнинг тугал ечими ёки бу борадаги назарий адабиётлар яратиш ҳали олдиндадир. Аммо, айрим Ғарб матншунос олимлари матнни илмий-назарий йўсинда тадқиқ этишни биринчи ўринга қўйишади. Шу билан биргаликда, улар матн тарихини чуқур ўрганмасдан матн табдилини нашр қилиб, уни илмий муома-лага киритиш катта матний нуқсонларга олиб келиши мумкинлигини эътироф этишади⁶.

Тан олиш керак, ўзбек матншунослиги ва адабий манбашунослигининг тамойиллари ҳамда услубий мезонлари йўсини барча матний тадқиқот ишларига жорий қилинади. Ушбу матншунослик мезонлари ва услубий йўналишлари ҳодисасини Навоий асарлари матнини табдил қилиш жараёнига ҳам татбиқ этиш мумкин.

Алишер Навоий асарларининг матний тадқиқига бағишланган тадқиқот ишларида шу пайтгача, шубҳасиз бир умумийлик, яқрамлиқ мавжуд эди: – у, асосан, асар қўлёзмаларини тасниф ва тавсифлаш, аслиятдаги мавжуд ўхшашлик ва фарқларни аниқлаш, манбанинг илмий-танқидий матнини яратиш, табдил қилиш, нашрга тайёрлаш каби хусусиятлардан иборат эди. Аниқроғи, уларда қўлёзмалараро хаттий хусусиятларни қиёслаб ўрганиш устувор бўлиб, бироқ, адабий манбашунослик ва матншуносликнинг муҳим илмий-назарий методологик характерга хос барча таҳлил усуллари ҳам қўлланмас эди.

Бу фикр-мулоҳазалардан сўнг ўз-ўзидан мумтоз асар матнини тўлиқ ва ҳар томонлама мукаммал ўрганиш учун яна қандай матний тадқиқ этиш усулларига мурожаат қилиш лозим, деган савол туғилади. Аввало, бутунги кунда жаҳон

⁵ Ўша манба. – С.62.

⁶ Қаранг: Лихачев Д.С. Текстология. – М.–Л.: Наука, 1962. – С.219.

матншунослигининг замонавий тамойил ва услубий мезонлари йўсини барча матний муаммолар тадқиқига жорий қилинмоқда. Ҳар қандай матний тадқиқ этиш усули матнни шарҳлашга мушкуллик туғдираётган матний муаммоларни бартараф этишга қаратилмоғи зарур. Бинобарин, Навоий асарлари матнини ҳам матшуносликнинг *глосс*, *конъектура* усуллари ёрдамида тадқиқ этиш мақсадга мувофиқдир. Шу маънода ушбу бўлимда Навоий асарларининг ҳар бир матни, асосан, *глосс ва конъектура* тушунчаларининг тарихий принципларига асосланиб, талқин этилди: 1) *матний тадқиқ этишининг глосс усули*. Бу матний тадқиқ этиш усули матшуносликда жуда кенг тушунчаларни ифодалаб, кўпинча, «интерполя-ция» истилоҳи билан альтернатив равишда қўлланилади. Уларни қуйдаги ҳолларда бир-биридан фарқлаш мумкин. *Глосс* – бу муайян қўлёзманинг ҳошиясидаги ёки матн ўртасидаги қайдлар. Зеро, *глосс* қўлёзмадаги асосий матн билан қўшилиб кетмай, балки ундан фарклантириб, котиб томонидан бирор ўринни шарҳлаш учун ёзилган алоҳида қайддир. Интерполяция эса муайян асар матнига киритилган бўлиб, бу матн билан қўшилиб кетган қўшимча ҳисобланади. Матнга интерполяцияни хаттотнинг ўзи ҳам бевосита кўчириш жараёнида киритиши мумкин, бироқ кўпинча интерполяция хаттот кўчириб олган глоссни ифодалайди.

Машҳур рус матшунос олими Д.С.Лихачев *глосс* ва интерполяция-ларнинг қўлланилиши ҳақида қуйдагича фикр билдирган: «Глосс ва интерполяциялар турли сабабларга кўра киритилади: матнни мукамал-лигини кучайтириш, (масалан, айниқса, тарихий асарларда шу мавзу бўйича бошқа асарлардан интерполяциялар киритиш) ёки нусха кўчирувчига ҳаёлий ёки ҳақиқий тушиб қолган жойларни тўлдириш ва тушунарсиз бўлган матнни тушунтириб бериш учун (тушунилиши қийин сўзларни, матндаги нуқсон-ларни, яхши тушуниб бўлмайдиган мулоҳазани, ноаниқ фактларни тушунти-риб берувчи глосс)»⁷.

Юқорида қайд этилганидек, глосснинг асосий вазифаларидан бири матндаги тушунилиши қийин, аввал шарҳланмаган, шунингдек, хатто асар нашри бўйича тузилган кейинги луғатларда ҳам қайд этилмаган сўз ва ибораларнинг матндаги ўрнини аниқлаш ва шарҳлаш ҳамда уларни матнга илова қилишдан иборатдир.

⁷ Лихачев Д.С. При участии А.А.Алексеева и А.Т. Боброва. Текстология на материале русской литературы X – XVII веков. – СПб.: Алетейя, 2001. – С.90 – 92.

Қуйида Навонийнинг барча асарлари матнидаги ана шундай тушунилиши қийин, изоҳли луғат ва асарнинг кейинги мукаммал наشريга тўлиқ илова қилинмаган глоссар таҳлилига тўхталиб ўтамыз. Айни шу маънода бу ҳолатни қисман «Мажолис ун-нафоис» (МН) матнидаги ана шундай тушунилиши қийин, ҳатто изоҳли луғат ва асарнинг кейинги мукаммал нашрларига ҳам тўлиқ илова қилинмаган *глосс* – сўз ва иборалар таҳлилига эътиборни қаратамыз.

Шоир туркий сўзлар билан биргаликда арабий, форсий лексик бирликлардан юксак даражада бадий маҳорат билан фойдаланган ва бу ҳол шоир асарлари тилининг конструкцион тузилишига таъсир қилмай, балки аста-секинлик билан ҳар бир асарнинг бадий ифода қатламини бойита борган. Айниқса, шоир асарда арабий сўзларни араб тилининг флексив хусусиятларига хос тарзда турли сўз шаклларида қўлаган. Афсуски, бундай сўзлар изоҳи, яъни глоссар на луғатда, на асарнинг сўнгги мукаммал наشريга илова қилинган. Ваҳоланки, бундай глоссар шарҳи матннинг таг- маъносини очишда ниҳоятда қўл келади. Ёрқин тасаввур бўлиши учун шундай глоссардан мисоллар келтиришни жоиз деб биламыз.

«Насойим ул-муҳаббат» асарида учровчи *لاوقیوا قام* уйқуламоқ феъли ухламоқ ўхшаш варианты билан изоҳланади: [Ҳишом б. Абдон р.т.]. *Бир кун уйқулаб, уйғонгач кўрдиким, қўйи биров зироатиға кирибдур. Ани ул зироат иясиға берди ва андин беҳиллик тилади* [НМ, 169]. Мазкур асардаги *ئارگوڭ* букрак сўзи буйрак эквиваленти билан изоҳланади: *Ҳақ с.т. асарчи зоҳир қўзин ёпуқ яратқандур, аммо кўнгли қўзин бағоят ёруқ қилгондур: лубёға илик суртубдур ва дебдурки, қўй **букра**ғиға ўхшайдур ва наҳудни бармоғи биға силаб, дебдурки, итолгу бошиға ўхшар* [НМ, 426].

Шунингдек, феъл туркумига хос айрим туркий сўзлар ҳам синонимлар билан изоҳлаш усули орқали шарҳланди: Масалан, «Насойим ул-муҳаббат» асарида бир ўринда учраган *قام/لاوا قام/لاوا* уваламоқ/увламоқ феълининг маъноси уқаламоқ, шиқаламоқ феъллари билан изоҳланади:

[Абуладён қ.с.] *Аҳмад дебдурки, кеча оёгин **увалар** эрдим* [НМ, 155]. Бу сўз айрим мумтоз манбалар тилида *увламоқ* шаклида ҳам учрайди ⁸.

⁸ Шамснев П., Иброҳимов С. Ўзбек классик адабиёти асарлари учун қисқача луғат. – Т.: Фан, 1953. – Б.350.

2) *матний тадқиқ этишининг конъектура усули*. Ягона рўйхат қайсидир жойда бузилган бўлса ёки бошқа бир маълум жойда очиқдан-очиқ бузилган матни ёки гарчи аниқ бўлса ҳам, у ёки бу мулоҳазаларга кўра дастлабки муаллиф, муҳаррир матнида бўлиши мумкин бўлмаган матни бераётган бўлса, тадқиқотчи конъектуралар ишлатишга ҳақли. *Конъектура* – бу тадқиқотчи томонидан турли мулоҳазалар асосида тақдим этилаётган тузатишлар (аниқроқ айтганда – дастлабки матни қисман тиклаш). Катта тажриба ва мантикий фикр асосида, ҳатто аслиятга қиёсламасдан туриб ҳам асар нашридаги хато ва нуқсонларни аниқлай олиш ва уни муаллиф яратган матнга яқинлаштири олиш *конъектура* усули дейилади⁹. Тадқиқотчи томонидан муайян асар матни бўйича асосли фикр-мулоҳазалар асосида тақдим қилинаётган илмий тузатишлар ҳам *конъектура* ҳаракатларига кира-ди. Матншунос олим Н.В.Перетц конъектуралар ҳақида шундай ёзади: «Шундай ҳолатлар бўладик, мавжуд қўлёзмалардан биттаси ҳам аниқ, етарлича қаноатланарли ўқишни бермайди ёки қандайдир ёдгорликнинг биттаю-битта бузилган, ноаниқ жойлари бор қўлёзмаси бўлади. Бундай ҳолатларда танқидчи муаллиф ўрнида бўлиб, конъектуралар, яъни турли мулоҳаза ва тахминлар ёрдамида бузилган матни тиклашга уриниб кўришга мажбур бўлади. Конъектуралар учун умумий аниқ қонун ва қоидалар йўқ: кимки бошқалардан кўра кўпроқ ушбу асарнинг муаллифига яқин фикр юрита олса, унинг руҳини ва услубини чуқур ҳис қила олса, бошқалардан кўпроқ уни тушуна олса – ўшагина уни муваффақиятлироқ тўғрилай олиши мумкин. Албатта, таклиф этилаётган конъектуралар, иложи борича, матнга энг соз маъно бериши керак ва бу асарнинг бошқа қисмларига, муаллифнинг одатларига зид бўлмаслиги керак»¹⁰.

В.Н.Перетцнинг «муаллифга ўхшай олиш» лозимлиги, «унинг руҳини ва услубини чуқур ҳис қила олиш» ҳақидаги ҳамма ёзганлари жуда муҳимдир. Матн ортида муаллифни, унинг дунёқарашини, руҳини, ҳаттоки, одатларини кўриш – матншуноснинг биринчи вазифаси. Бунга фақат шуни қўшиб қўйиш жоизки, фақатгина муаллиф билан чекланмаслик керак – дастлабки матни яратганигина эмас, уни ўзгартирганни – кўчириб ўзувчини ва қайта ишлаганини

⁹ Сирожиiddинов Ш., Умарова С. Ўзбек матншунослиги қирралари. – Т.: «Akademnashr», 2015 – Б. 12.

¹⁰ Лихачев Д.С. При участии А.А.Алексеева и А.Т. Боброва. Текстология на материале русской литературы X – XVII веков. – СПб.: Алетейя, 2001. – С.592.

ҳам тасаввур қилиш керак. Ўзгартирилган матнни дастлабки ҳолатига келтиришгина эмас, қандай, қачон ва нима учун матнни ўзгартириши содир бўлганини тушунтира билиш керак. Бизни қизиқтираётган жойни тиклаш ва киритилган ўзгартиришни тушунтириш билан бирга тузатиш киритиш лозим – фақат ўшандагина конъектура пухта қилинган, деб ҳисобланади. Агар матннинг ўзгартирилиши онгли равишда қилинган бўлса, бу ўзгартиришнинг мақсадини, сабабларини, бу ўзгартиришни келтириб чиқарган вазиятни тушунтириб бериш керак. Агарда матннинг ўзгартирилиши онгсиз равишда қилинган бўлса, бизнинг наздимизда хато бўлса – хато қандай пайдо бўлганини, у ҳолда хатонинг қандай тури содир этилганини палеографик равишда тушунтириб бериш жоиз ¹¹.

Конъектуралар икки нуқтаи назардан муҳимдир: матнни нашр этиш учун ва матн тарихини тиклаш учун. Конъектуранинг шубҳасиз тўғрилиқ даражаси турлидир. Шунга қарамай, матн тарихи учун асослиқ даражаси унча катта бўлмаган конъектуралар ҳам аҳамиятлидир. Матншунослик бўйича машҳур асар ёзган етук матншунос олим П.Маас матн вариантларида ҳамма мумкин бўлган конъектураларни қолдириш керак деб ҳисоблайди, чунки янги қўлёзмалар топилиши натижасида улар қачондир тўғри бўлиб чиқиши мумкин. Вариантларда ҳар эҳтимолга қарши қолдирилган бундай конъектураларни П.Маас «диагностик конъектуралар» (Diagnostische Koniekturen) деб номлайди ¹².

Шуни алоҳида қайд этиш жоизки, баъзи бир тадқиқотчиларнинг конъектураларга қарши умумий сохта фикрлари ҳеч қандай асосга эга эмас, чунки аксарият қўлёзмалар матнлари шундай конъектураларга тўла, лекин бу конъектуралар олимлар томонидан эмас, бурунги, шубҳасиз, нодон бўлган нусха кўчирувчилар томонидан яратилган. Ҳақиқатан, юқорида биз айтган хатолар ва «фаҳмлашлар», – бу, аслини олганда, конъектуралардир. Шунинг учун бу тарз, кўпинча, тадқиқотчиларнинг – нусха кўчирувчилар томонидан яратилган конъектуралар маъносини очиб беришда намоён бўлади. Нусха кўчирувчилар томонидан яратилган конъектураларни қолдириб, тадқиқотчиларнинг конъектураларини киритмаслик – бемаъниликдир. Ҳамма гап шундаки,

¹¹ Лихачев Д.С. При участии А.А.Алексеева и А.Т. Боброва. Текстология на материале русской литературы X – XVII веков. – СПб.: Алетейя, 2001. – С.592.

¹² Paul Maas. Textkritik Leipzig. 1957. – S.33.

у ёки бу конъектурани таклиф эта туриб, тадқиқотчи уни, шубҳасиз, тўғрилиқ даражасини холисона баҳолаши мажбур ва нашрда конъектурани асл нусха ёки нусхаларнинг матни деб кўрсатмай, тўппа-тўғри уни изоҳлаб бериши керак (масалан, матнда конъектура курсив билан белгиланиб, ҳаволада эса асар нусхаси кўрсатилади)¹³.

Албатта, конъектура, муаллиф руҳини англаш сингари матншунослик масалалари, аслида, Д.С.Лихачев сингари олимлардан анча бурун бошланиб, ва бу борада етарлича илмий-назарий қарашлар шаклланган эди¹⁴.

Ҳозирги пайтда *конъектура*, асосан, матн нашридан кейин рўй беради. Матншунослар табдиллардаги хато ва камчиликларни матний маънодан келиб чиқиб аниқлашади. Демак, аслиятнинг хаттий ва маъновий хусусиятларини тўлиқ анлаган, тасаввур қилган ҳолда мантиққа асосланиб, унинг нашрларидаги нокисликларни тўғри тузата олиш конъектура ҳаракатларига киради. Масалан, «Мажолис ун-нафоис» қўлёзмасидаги бир жумла нашрда «...*мажлисда назм тарийқида ҳамроз эрдилар ва наср услубида нуктапардоз*» (113) тарзида нотўғри ифодаланибди.

Ушбу жумладаги *زادې مکتخ* *нуктапардоз* сўзининг ўрнида *нуктапардоз* бўлганлигини қўлёзмага қарамай туриб, конъектура усули билан, яъни мантиққа асосланиб ҳам аниқласа бўлади. Зеро, *нуктапардоз* – «чуқур маъноли сўзлар айтивчи», – деган маънони беради. Бу шубҳасиз матний маъ-нони англатади. Асар матн табдилидаги бундай ҳолатларни ҳам конъектура ҳаракатлари ёрдамида тузатиш мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, жаҳон матншунослигида матнни замонавий усуллар воситасида тадқиқ этиш ўз эътирофини топган бўлса-да, ўзбек матншунослигида улардан самарали фойдаланилганича йўқ. Хусусан, матн табдилини глосс ва конъектура усуллари воситасида тадқиқ этиш мақсадга мувофиқдир. Бу усуллар Алишер Навоий асарларидан бошқа мумтоз асарлар учун ҳам жорий қилиниши муҳим илмий аҳамиятга эгадир. Бу билан мумтоз асарлар тараққиётининг ўзига хос йўлини аниқлашга ҳаракат қилинади.

¹³ Ўша асар. – Б.592.

¹⁴ Бласс Фр. Герменевтики и критика. – Одесса : Университет, 1891. – С.71–183.